

TEMA CENTRAL

La Farga d'aram

Guerau Palmada
Historiador

Amb el nom de farga es designava a Catalunya els establiments on s'obtenia el ferro a partir de les seves menes. Aquests obradors foren molt abundants a les dues vessants del Pirineu oriental i es manufacturaven productes com claus, reixes o armes. El prestigi de la farga catalana fou molt notable al llarg dels segles XVII i XIX.

A la comarca del Pla de l'Estany només hi ha documentades dues poblacions que tenien farga. Una es trobava al poble de Borgonyà (Vall del Terri) i dues a Banyoles. La primera farga documentada a la vila de Banyoles es trobava en el Terme i fora muralla en el tram del rec de Cant Hort i Teixidor, antigament conegut com la Riera Vella. Era de clavaó, és a dir, de ferro, i fou activa com a mínim des de principis del cinc-cents fins que abandonà la seva producció a mitjans del segle següent. L'obrador o taller possiblement fou més important que una ferreria, amb martinet i possiblement forn de fosa nodrit de les menes que arribaven des del Pirineu. Les primeres notícies documentals es

remunten al segle XVI. El 1519, en un capbreu del monestir de Sant Esteve de Banyoles Joan de Puig, capbrevà diverses terres del mas Bou, com ara una peça de terra en el Camp Major de l'Horta d'en Brugada que afrontava a orient amb el rec de la Riera Vella a tocar la "*domo de la Farga*" i cap al sud amb l'estellador o comporta del "*molendini de la Canal*".

La primera Farga

L'any 1537, Joan Roura, procedent de la parròquia de Sant Vicens de Camós, obtingué franquesses municipals per una farga de clavaó situada dins els límits de la vila, coneguda popularment com dels genovesos. L'any 1545, Narcís Vedruna, mercader de la ciutat de Girona, era el propietari de la farga i del seu habitatge, descrita com arruïnada. El 1550, els jurats municipals ajudaren a Vedruna amb la rebaixa de l'impost de la llenya i carbó, necessària per al treball de la forja, però havia de comprar la matèria primera fora dels límits de la vila i el Terme.

L'any 1561, Narcís Vedruna tenia diversos contractes d'arrendament de la farga d'un martinet a prop de la muralla urbana: "... la farga o martinet que ell dit mossen Vadrunga te i posseheix sercha los murs de la vila de Banyoles". Els arrendataris de la farga haurien estat Miquel Torrent, claveter d'Arlès, i Antoni Plana, claveter genovès. El 16 de setembre de 1565, els jurats van concedir al mestre Antoni Plana, fargaire de la vila, la mateixa franquessa que va ser donada "a mossen Narcís Vedruna de Gerona y a la farga de clavao de asi que vos aveu comprada". Antoni Plana era arrendatari de la farga d'en Vedruna. Tot i això, havia de pagar a la Universitat la imposició de la feina de "pastar o fer pastar" el ferro, establert en 4 sous.

Aviat, la farga Vedruna canvià de propietat i de funcionalitat industrial. L'any 1567, l'hisendat banyolí Antic Perpinyà havia comprat la farga d'en Vedruna propietari de Girona. Pocs anys després, el dia de Sant Esteve de 1573 moria la dona del fargaire de l'antiga farga d'en Vedruna, propietat de la vídua Perpinyà: "*Madonna Vigo, muller del senyor en Joan de Vigo, fargayra de dita vila estava a la farga de la Sr.*

Perpinyana viuda". Cal destacar que el cognom *Vigo* semblaria ser italià i, per tant, d'aquí el nom popular que es coneixia com dels genovesos.

Una nota del document parroquial corrobora que l'antiga farga d'en Vedruna fou reconvertida en molí paperer pocs anys després: "*molí paperer de Perpinya era farga*". Encara l'any 1638 la família Perpinyà pagava 5 sous al cambrer del monestir de Sant Esteve de Banyoles per l'antiga farga d'en Roura de Camós, també coneguda com la farga d'en Vedruna. El successor del molí va ser Joan Baptista Perpinyà, ciutadà honorat de Barcelona, qui el 14 de gener de 1675 es va veure afavorit pel Batlle General de Catalunya, Josep de Rocabertí, que li donà ús exclusiu de les aigües de l'estany per fer accionar el seu molí paperer, juntament amb els molins paperers de Miquel Molià i de Jaume Llosas situats a Sant Joan de Borgonyà (Vall del Terri). A partir de mitjans del segle XVII l'edifici hauria estat reconvertit en un molí paperer, i el segle XIX encara transformat amb l'actual La Farinera Surribas.

La Farga d'aram

L'edifici originari de La Farga d'aram fou construït pel Comú de la Vila durant els anys 1685 i 1687 amb un sol martinet accionat per una roda hidràulica. La construcció coincideix just després de la signatura de *La Concòrdia sobre les aigües de l'estany* (1685) en què l'abat cedia el domini útil de les seves aigües i recs al poder municipal. Les restes de la construcció originària es trobaven a la part nord-est de l'actual edifici. A partir del set-cents fou reformat quan la nissaga de calderers Bernich n'adquiriren la propietat. S'amplià així l'edifici i l'obrador, com també es condicionà la part superior de la farga com a habitatge familiar.

A la segona meitat del segle XVIII es produí una nova ampliació cap a la banda sud-est amb un nou edifici adossat. Aquesta darrera fase constructiva es correspondria amb la inversió de capital i la major facturació de producció d'aram durant la fundació de diferents companyies dels Bernich amb altres comerciants banyolins i de les colònies americanes. A finals del segle XIX i principis del XX es va dur a terme una nova ampliació per la banda nord per tal de convertir l'edifici en fàbrica de paper propietat dels Masó. Es construí un porxo amb una planta superior, com també un tercer pis amb finestres allargades destinades a l'assecatge del paper. També fou modificada la bassa de la farga i l'entrada de l'aigua al canal. Una turbina movia dues piles holandeses, dues moles de pedra pel triturat previ de draps i paper. A l'exterior hi havia una caldera pel tractament dels draps en calent amb lleixiu sòdic. L'últim propietari la va mantenir en funcionament fins el 1955, i un cop deixà de funcionar, fou cedida a l'Ajuntament.

La construcció de l'edifici

El dia 19 de juny de 1685 el Comú de Banyoles va rebre autorització de la Batllia General de Catalunya per a la construcció d'una farga d'aram, a canvi d'una prestació al Reial Patrimoni d'una lliura barcelonesa com a cens anual. La voluntat d'edificar la farga era ben ferma i els tràmits de compra dels terrenys avançaren de manera ràpida, quan el 13 de juliol de 1685 el Comú comprà a Francesc Presas, paraire banyolí, un hort de terra de dues feixes per construir l'edifici pel preu de 175 lliures barceloneses i 9 diners. Pocs dies

Façana est de l'edifici, on podem veure un detall del rec actual.

després, el 16 d'agost, es donà llicència a Pere Verdaguer i Pujol, pagès de Sant Gregori, de poder regar amb aigües de l'estany les terres del mas Pujol de la Riera, situat en el Terme, a més de ser agraciat de no pagar el cens anual de les aigües, ja que cedí al Comú una feixa de terra i un camí d'accés per arribar a la nova farga d'aram. Bona part dels treballs de construcció de la farga d'aram es troben registrats en el *Libre del Clavariat* dels anys 1687 i 1688, on hi consten les factures de diferents mestres de cases i artesans. D'entre els mestres de cases actius en les obres municipals, alguns d'ells d'origen francès, destaca Pere Delague, Francesc Vernis o Antoni Beunach. El desembre de 1687 la farga ja era força enllestida, quan el ferrer Pere Argelich presentava una factura després d'haver col·locat l'enclusa del mall, el març de 1688, el terrisser Francesc Trull i el fuster Benet Montalt havien treballat en les obres de la xemeneia i el martinet. El mes de

La construcció coincideix just després de la signatura de *La Concòrdia sobre els aigües de l'estany* (1685) en què l'abat cedia el domini útil de les seves aigües i recs al poder municipal.

maig, Joan Alsina, fargaire, ja havia completat les peces més delicades, com "*les saïolas, daus y lo bocal del manxo del martinet y dos jornals de tallar rocha anal bramador*".

"... afin y efecto de hazer a peticion de Francisco Bernich fragaire el certificado siguiente. Certificamos y damos fe nosotros los bayles y regidores que componen el Ayuntamiento de la Villa de Bañolas obispado y corregimiento de Gerona bajo firmados: De como Francisco Bernich fargaire vezino de dicha villa de Bañolas dueño señor y pcessor de una farga de alambre cita en el termino de dicha villa (que segun los informes hemos tomado, es la unica farga que actualmente se halla existente dentro los limites de dicho corregimiento de Gerona en la qual farga segun segun las dichas informes tomadas se consumen unos años computados con otros a corta diferencia unos tres cientos quintales de cobre o alambre que necessita de los Reynos estrangeros por carecer estos Reynos de estos simples materiales a lo menos que se sepa".

Francesc Bernich, l'any 1756 en el llibre del *Repartiment dels censals del Terme de la vila de Banyoles*, pagava per la "Farga d'aram" un censal de 86 lliures, entregades al paperer Pere Llopis.

L'any 1774, el fargaire Josep Bernich feia pocs dies que era mort degut a una malaltia contagiosa que obligà als seus familiars a repicar i emblanquinar les parets de la seva cambra de la farga, com també del mas Masdevall, on abans hi havia viscut: *"... fent que caiga la superficie de las citadas parets y rebatent estas de nou emblanquantlas ab cals viva y mirant lo enrajolat o pavimento de dit quartos, fenthi después vahumeris, o, perfums olorosos a fi de traurer los vapors que en los citats quartos, o, cambras pot haver deixat la vaho després del malalt ..."*.

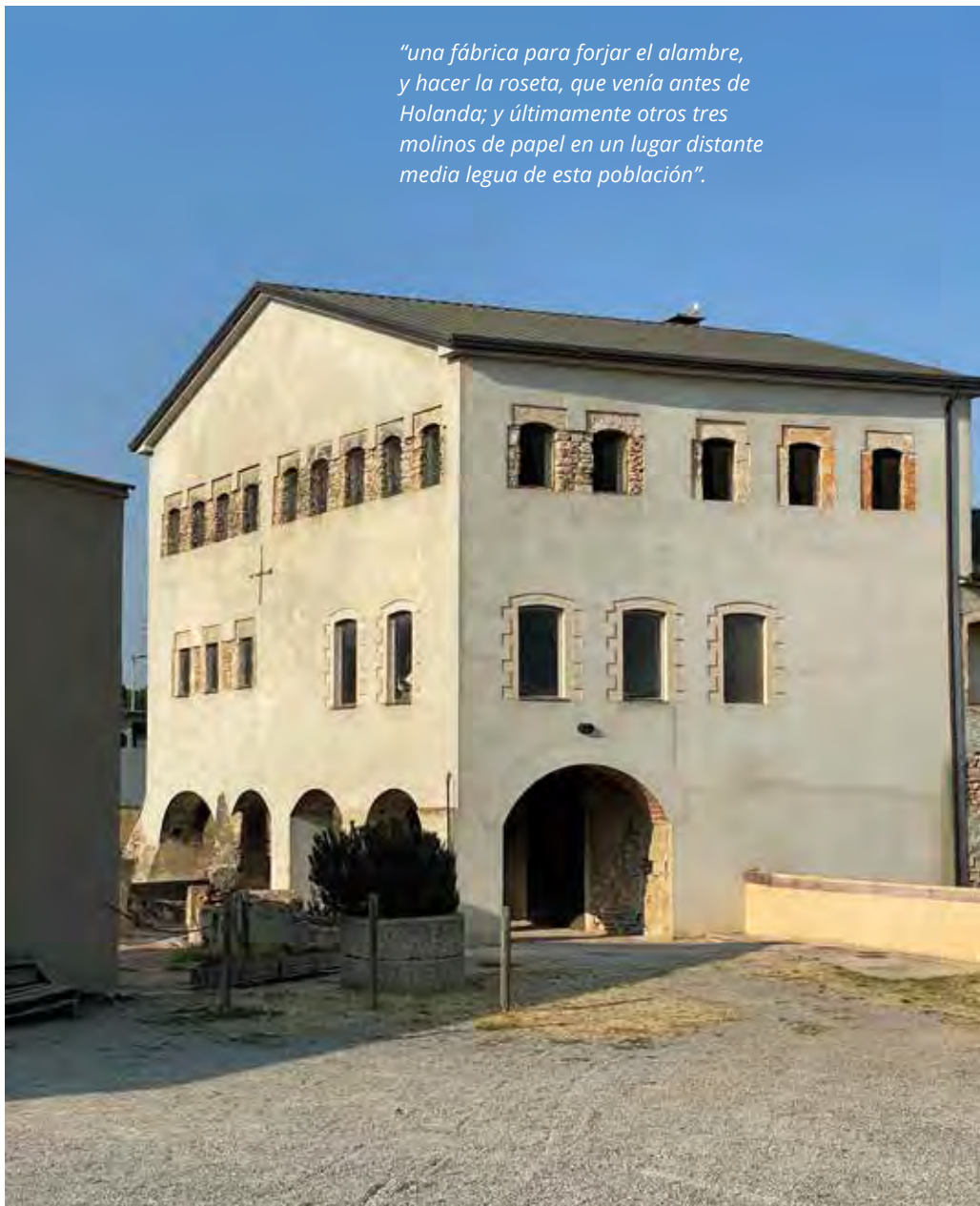
L'any 1769, Francesc Bernich havia demanat diversos crèdits per a la fabricació de l'aram al botiguer de teles barceloní Josep Ignasi Pi, que corresponien a 25 quintars d'aram, pagat a 43 lliures el quintar.

L'any 1769, es formà la companyia entre Isabel Bernich i Blanch, vídua del fargaire Francesc Bernich, Jacint Domènech, comerciant banyolí, i el paraire Narcís Serratosa. L'any 1771, es formà una altra nova societat entre Francesc Bernich, fargaire, i Miquel Torrent, apotecari i apoderat de Bernich i, per altra part, Josep Coll i Padrés, veí i negociant de la ciutat de Cadis, i abans a la ciutat de Vera Cruz de la Nova Espanya. La societat fou formada per un període de 8 anys per la fabricació de coure. S'establí el preu de la fargada de copa de coure a 4 lliures i 5 sous. Cada any Bernich es comprometia a fabricar entre 250 i 300 quintars de coure procedent d'Amèrica amb barres:

"... otro si que el expredicho Bernich se obligó en cada un año ducientos cinquenta a tres cientos quintales de roseta del cobre que viene de edial en barras o panes". També es va permetre que els calderers banyolins que podien portar coure vell a la farga per fargar a 9 lliures quintar: " ... i fue acordado tambien que deva admitirse el cobre viejo que trahen los caldereros por via de comercio i no de compra edia el estilo hasta oi observado pagando aquellos nueve libras por quintal de fraga".

En la Geografia Moderna de l'abat Nicolé de la Croix (1779) apareix una breu referència de la farga d'aram de Banyoles, en què s'indica que la roseta abans procedia d'Holanda:

"una fábrica para forjar el alambre, y hacer la roseta, que venía antes de Holanda; y últimamente otros tres molinos de papel en un lugar distante media legua de esta población".

Actual façana principal a on es pot veure les restes de la pila holandesa per la fabricació del paper.

L'any 1780, el mestre de minyons de la vila, Martirià Sarquella, era el procurador del fargaire Francesc Bernich i gestionava els pagaments per la compra de carbó i drets de bosc (fusta) per fer funcionar la fornall. L'any 1776, Miquel Torrent era l'administrador general de la farga d'aram.

El dia 20 de febrer de l'any 1794, Maria Bernich i Rabassa, vídua d'Antoni Bernich, fargaire del Terme de Banyoles, va fer un detallat inventari per tal de tenir hipotecada l'heretat del seu difunt marit i el dot del seu matrimoni. Antoni Bernich i Vinyals, fargaire, consta que s'havia casat el dia 28 de juliol de 1787 amb Maria Rabassa Saguer. En primer lloc, s'indica que la principal propietat del seu marit era la farga d'aram: *"Primo tota aquella casa y fabrica de aram ab sas rodas albres de ellas y demes aparatos de Farga, junt ab sos horts a dita casa contiguos situada en lo Terme de Bañolas dit la Farga"*. A la sala de la casa de la farga hi destacava el rellotge de quarts i hores amb les seves campanes, un mirall trencat i els cobrellits d'indianes. A la cambra on morí Antoni Bernich, per exemple, hi havia un escriptori amb la imatge de la Verge dels Dolors, molt venerada pels banyolins, i una caixa de noguer amb 30 plats i coberts de plata. En el magatzem ja hi trobem alguns estris de fargaire. Hi havia balances grosses de fusta amb el balancer de ferro i quatre pesos de diferents arroves. A més també hi havia *"el llibre de comptes de tot lo negoci de la farga"*. També una pila de pedra, un govern per reparar els malls usats, sis motlles de fusta per daus o saioles i nanses de ferro per perols. En el taller o fabrica de la farga apareixen detallats tots els elements i eines que perduraven de la farga Bernich, on destacava la balança de fusta romana, quatre estaques de calderer, els martells de ferro i soldadors, una enclusa, la fornall i manxa, dues lloses de ferro, tres briquets, cinc estenalles planes

i tortes, dues estenalles dolentes, dues pales de ferro, dos beits i dos escurafocs, dos malls amb enclusa i mànecs, tres manxes i quatre rodes pels malls, dues manxes, motlles de terra, set tiroses grosses i petites, tres malls, un perpal de ferro, dotze masses de fusta per aplanar, aixà i aixol, una fanga, tres aixes i una destràl i tres tascons de ferro, un partir de ferro, quaranta semals de carbó de pi, una serra dolenta i quatre barrines, el morral del mall i la bassa de la farga.

L'any 1795, la farga d'aram, propietat de Maria Bernich i Rabassa, vídua d'Anton Bernich, era arrendada a Joan Ros, calderer de Banyoles, per temps de 3 anys. Van ser-ne fiadors de l'arrendament el seu pare, el calderer Anton Ros, i el moliner de farina del Terme, Damià Collell. Pel contracte, queda clar que només llogà la part baixa de l'edifici, és a dir, l'obrador:

"Arrendo a Sor Joan Ros calderer de la sobredita vila present y baix acceptant y als vostres: Tota aquella casa y farga de fer copa de aram y demes que se acostuma fer y fabricar en dita farga, situat tot en dit terme a excepcio de aquells dos quartos lo un al entrant a la dreita de la sala y lo altre al menjador, lo dit menjador la cuina lo rebost de dalt del terrat y al terrat mes alt, que si puja ab una escala de gat, y lo saller de la sobredita casa".

També arrendà tota aquella feixa de vinyes contigua a migdia de la farga fins al camí que anava al mas Riera. Cada any el calderer Joan Ros havia de pagar 200 lliures, un total de 600 lliures pels tres anys.

En el contracte d'arrendament es detalla que el calderer Ros havia de mantenir en bon estat les eines per treballar el coure, s'anomenen dos martinets, però tan sols un martinet amb el seu mall funcionava, mentre que la roda del segon mall era espatllada i calia reparar-la:

"... y mantenir corrent tot lo que se necessita per anar lo mall que es a la part de sol ixent, y sobre lo terradet de la mateixa casa y a la fi de dit arrendament restituit las sobreditas cosas en la conformitat que es aleshores de trobaran. Item es pactat, que respecte que la roda del altre mall se encuentra espatllada si vos durant dit arrendament voleu fer anar dit mall hajau de cuidar y fer dita roda y tot lo necessari per compondrer aquella y pagarla y despues a la ultima paga del dit arrendament pugau detenir vos tot lo import que costia per fer anar lo sobredit mall".

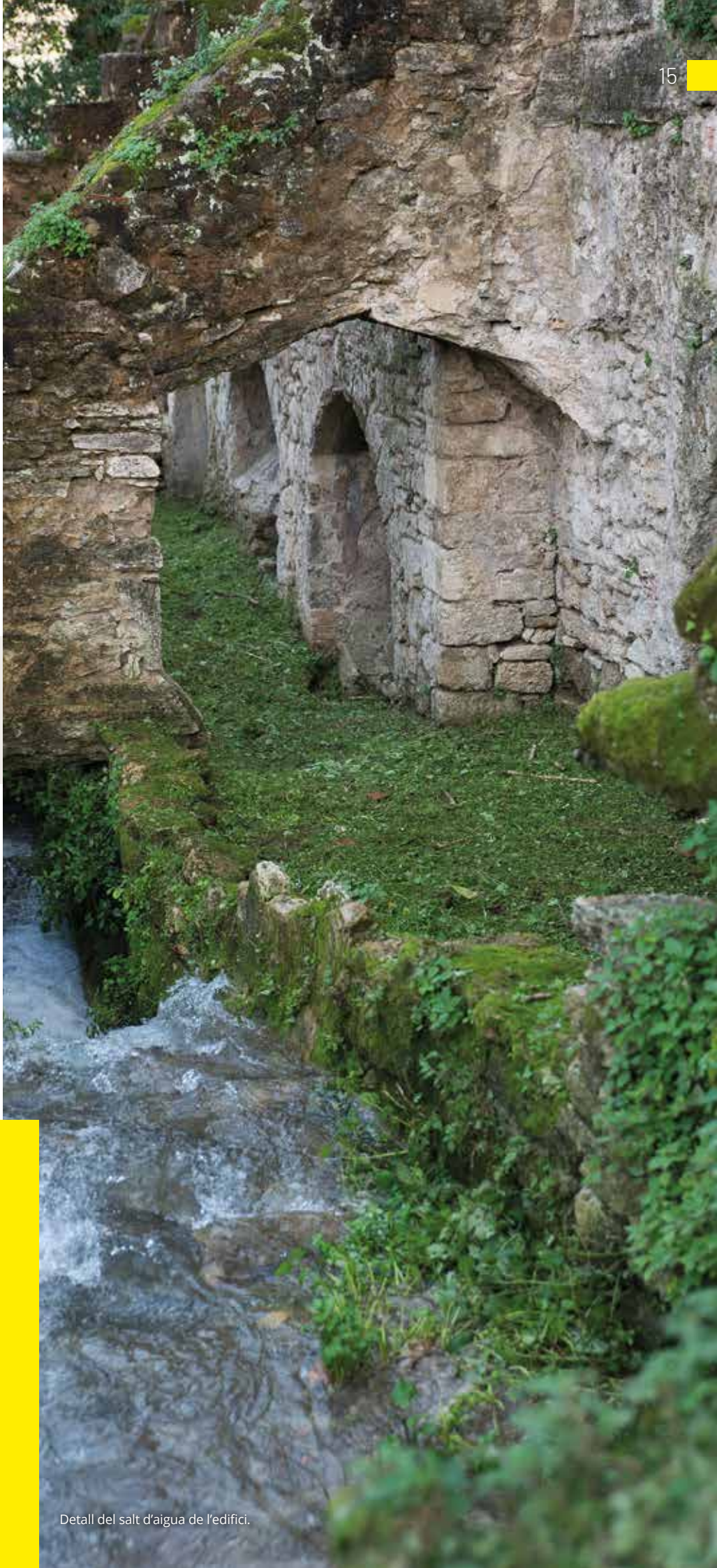
L'any 1797, el fargaire i calderer Anton Bernich, casat amb Teresa Bernich i Vilanó, tenia un deute amb el comerciant de Banyoles Josep Frigola. El deute era de 24

arroves, 12 lliures i 9 onzes de "roseta y aram vell", a més d'un rebut de 136 lliures, 7 sous i 6 diners per endarreriments de la companyia fundada entre Bernich i Frigola, durant el temps que havia treballat en la farga d'aram. Precisament un gran nombre de calderers francesos arribats a la vila van treballar l'aram produït a la farga de Bernich, com també per compte de la companyia que formà amb Josep Frigola. Per exemple, el 23 d'abril de 1799, el calderer francès Esteve Relitte tenia un deute de 532 lliures, 13 sous i 5 diners amb el comerciant Josep Frigola, soci de Bernich. Aquest deute era per l'aram en copa que havia comprat Relitte pel seu obrador:

"... y son per semblants de que pasat tots comptes entre Vm. Y jo de tot lo aram en copa que Vm. Me ha venut y entregat, y diners y aram vell que Vm. Te rebut de mi fins lo die present li he quedat debitori".

Precisament el bon moment de la farga d'aram dels Bernich a partir de mitjans del segle XVIII explica l'arribada del gran nombre de calderers francesos que arribaren a la vila de Banyoles, que produïa aram en copa i abastia a calderers i parolers de matèria primera per treballar en el seu ofici.

Detall del salt d'aigua de l'edifici.

